

ACADEMIA ROMÂNĂ
Școala de Studii Avansate a Academiei Române
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”

TEZĂ DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT: Daniela-Veronica ISTRATE

DOCTORAND:
Emanuela-Eugenia CERNEA

2025

ACADEMIA ROMÂNĂ
Școala de Studii Avansate a Academiei Române
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”

TEZĂ DE DOCTORAT

*Broderia de tradiție bizantină în Moldova și Țara Românească în
secolele XIV-XVIII. Aere și epitafe*

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT: Daniela-Veronica ISTRATE

DOCTORAND:
Emanuela-Eugenia CERNEA

2025

CUPRINSUL TEZEI

1. Lista ilustrațiilor
2. Mulțumiri
3. Introducere
4. Colecția de aere și epitafe a Muzeului Național de Artă al României
 - 4.1. Relevanța colecției de artă veche românească a Muzeului Național de Artă al României
 - 4.2. Constituirea colecției de artă veche românească a Muzeului Național de Artă al României
 - 4.3. Catalogul aerelor și epitafelor din colecția Muzeului Național de Artă al României. Notițe editoriale
 - 4.4. Catalog
 - 4.4.1. Epitaful de la Cozia, B181
 - 4.4.2. Epitaful dăruit de egumenul Siluan, B182
 - 4.4.3. Epitaful de la Dobrovăț, B183
 - 4.4.4. Epitaful de la Slatina, B184
 - 4.4.5. Epitaful de la Tihvin, B187
 - 4.4.6. Epitaful dăruit de Ștefan Tomșa II, Ț327
 - 4.4.7. Epitaful dăruit de Miron Barnovschi, B185
 - 4.4.8. Epitaful Mănăstirii Trei Ierarhi, B186
 - 4.4.9. Aerul Mănăstirii Trei Ierarhi, B200
 - 4.4.10. Epitaf, B294
 - 4.4.11. Aerul dăruit de mitropolitul Ștefan, B111
 - 4.4.12. Aerul dăruit de mitropolitul Teodosie, B62
 - 4.4.13. Epitaful de la Cotroceni, B76
 - 4.4.14. Aerul de la Cotroceni, B69
 - 4.4.15. Epitaful de la Tismana, B288
 - 4.4.16. Aer, Ț147
 - 4.4.17. Aerul de la Hurezi, B61
 - 4.4.18. Epitaful dăruit de mitropolitul Antim Ivireanu, B77
 - 4.4.19. Epitaf, B190
 - 4.4.20. Epitaf, B188

- 4.4.21. Epitaf, B78
- 4.4.22. Epitaf, B189
- 4.4.23. Epitaf, B79
- 4.4.24. Epitaf, B192
- 4.4.25. Epitaf, Ț148
- 4.4.26. Epitaf, B191
- 4.4.27. Epitaf, B80
- 4.4.28. Epitaf, B88
- 4.4.29. Epitaf, B66
- 4.4.30. Epitaf, Ț326
- 4.4.31. Epitaf - Adormirea Maicii Domnului, B65

5. Analiza particularităților aerelor și epitafelor utilizate sau produse în Țările Române în secolele XIV-XIX:

5.1 Tatonări terminologice:

5.2 Funcționalitate:

5.3 Iconografie:

5.4 Ateliere de broderie:

6. Stadiul actual și perspectivele cercetării:

7. Concluzii:

8. Bibliografia:

9. Anexa 1. Tabel sintetic al aerelor și epitafelor din colecia MNAR.

10. Anexa 2. Traducerea articolului „Aer cu imaginea brodată a Punerii în mormânt a mântuitorului, dăruit în anul 1601 mănăstirii ruse Tihvin și descoperit în mănăstirea Bistrița din Valahia”, publicat de Alexandru Odobescu în revista *Drevnosti* editată de Comitetul Arheologic de la Moscova în anul 1874.

SINTEZA IDEILOR PRINCIPALE

Ideea acestei cercetări a apărut pe parcursul organizării expoziției *Broderies de tradition byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, deschisă la Muzeul Luvru în perioada 17 aprilie-19 iulie 2019, în cadrul Sezonului cultural România-Franța din acel an. Studiul pregătit atunci pentru catalogul expoziției,¹ a relevat sărăcia studiilor dedicate broderiilor medievale și premoderne păstrate în România, în ciuda faptului că ele sunt recunoscute în mediul academic internațional drept „chefs-d'oeuvre insignes du patrimoine de la Roumanie et du patrimoine universel”.²

Provocarea căreia am încercat să-i facem față cu acea ocazie a fost aceea de a oferi o explicație pentru fenomenul cultural care a permis conservarea în Țările Române a tradiției bizantine a broderiei cu fir „de aur” până în zorii veacului XX, spre deosebire de celelalte centre artistice din Balcani sau Europa de Est, care fie s-au stins lent, fie au pornit de timpuriu pe un drum ce le-a distanțat de sursa bizantină.

Misiunea s-a dovedit a fi foarte dificilă din cauza lipsei studiilor aprofundate dedicate broderiilor de tradiție bizantină din România care se limitează la sumarele inventare de colecții și cele câteva studii promițătoare, editate în perioada interbelică, care anunțau un culoar impresionant de cercetare în domeniul artei bizantine și postbizantine din România, din păcate, incomplet explorat după anii ‘50 ai secolului trecut.

Un instrument important de lucru în această cercetare a fost însă colecția de broderii și țesături medievale și premoderne din patrimoniul Muzeului Național de Artă al României care, grație responsabilităților mele profesionale curente, îmi este accesibilă în mod direct și mi-a permis familiarizarea cu acest tip de patrimoniu. Întrucât această colecție, constituită încă din anul 1865³, face parte din cea mai veche colecție publică de artă bizantină și postbizantină din lume și conține cele mai numeroase și reprezentative broderii care au

¹ Emanuela Cernea, Iuliana Damian, „La broderie de tradition byzantine en Roumanie (XIVe - XVIIe siècle), Jannic Durand (ed.), *Broderies de tradition byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, Musée du Louvre, Paris, 2019, p. 20-25.

² Jannic Durand (ed.), *Broderies de tradition byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, Musée du Louvre, Paris, 2019, p. 11.

³ Eugen Nicolae, Emanuela Cernea, „Medalii privind participarea României la expoziția universală de la Paris din 1867 din colecțiile Muzeului Național de Antichități (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), *Sub semnul datoriei și al împlinirii. Studia in honorem Dorina N. Rusu*, Editura Academiei Române, București, 2021, p. 333-360.

circulat în spațiul românesc între secolele XIV-XIX, s-a putut, astfel, creiona o imagine de ansamblu asupra acestui fenomen artistic. Astfel, acest important fond patrimonial și, în special, colecția de aere și epitafe a acestui muzeu, a devenit nucleul cercetării doctorale, oferind informațiile esențiale de natură tehnică, iconografică sau stilistică despre acest tip de artefacte și chiar coordonatele socio-culturale generale care au marcat cronologia acestui fenomen. Acestor artefacte li s-au alăturat însă, pe parcursul cercetării, și alte piese din colecții românești și chiar străine, dar cu origini în spațiul românesc, care au putut susține concluziile acestei cercetări. Însă, pentru că acestea din urmă se păstrează, în mare parte, în colecții mănăstirești mai puțin accesibile, cum sunt acelea ale mănăstirilor de la Muntele Athos, sau apar doar meteoric în literatura de specialitate, fără a mai putea fi identificate astăzi, nu au putut beneficia de același tip de investigație cu cele din colecția Muzeului Național de Artă al României și ele vor figura doar ca referințe punctuale, prezența lor aici, chiar și sub această formă, fiind însă absolut necesară pentru înțelegerea fenomenului general.

Un aspect esențial al cercetării este acela că ea a vizat broderiile de tradiție bizantină care au circulat în spațiul românesc în perioada medievală și premodernă și nu doar pe cele produse aici. Această nuanță ne plasează sub semnul unei precauții absolut necesare în stadiul actual de cunoaștere a acestui domeniu artistic în care, în anumite situații, identificarea unui atelier de broderie poate fi riscantă în vastul areal artistic sud-est european care „epigonizează” stilul bizantin și unde circulația artiștilor sau a modelelor este foarte greu de surprins în documentele de arhivă sau în cronicile vremii. Această abordare globalizatoare oferă o poziționare confortabilă din punct de vedere metodologic care permite, în egală măsură, și evaluarea pieselor care, în mod evident, nu sunt produse în spațiul românesc, dar care au circulat aici și sunt încă prezente în colecțiile din țară. Această perspectivă largă adaugă cercetării un substrat consistent, cu referire la apetitul artistic din zonă sau la modele și modelele artistice care au influențat cultura și, implicit, producția de broderie locală. Astfel, cercetarea încearcă să surprindă fenomenul amplu al consumului de broderie de tradiție bizantină din spațiul românesc medieval și premodern, fie că ne referim la broderii lucrate în atelierele locale, fie la importuri provenite din centre artistice active în perioada postbizantină, oferind, în egală măsură, posibilitatea unor viitoare reevaluări și atribuirii pentru piesele care, în acest moment al cercetării, nu au putut fi asociate cu certitudine unui anumit centru artistic, dar nici nu pot fi excluse din inventarul artistic pe care ni-l propunem.

De asemenea, este important de subliniat faptul că intervalul cronologic al cercetării se va limita la secolele XIV - XVIII, deși au fost incluse în studiu și anumite piese datate în secolul XIX, care oferă câteva indicii asupra modalităților de articulare în modernitate a acestui fenomen artistic. Investigația începe cu cea mai veche broderie datată păstrată în România – epitaful de la Cozia (1395/1396) – deși fragmente de broderii cu fir „de aur” descoperite în spațiul nostru pot coborî în timp până în secolele XI-XII,⁴ și se va opri în secolul XIX, când încep să apară semnele unor importante schimbări tehnologice și iconografice, care invită la serioase reevaluări ale domeniului.

Totodată, se cuvine a fi explicată delimitarea tipologică aplicată în cazul acestei cercetări și anume selectarea aerele și epitafelor din vastul inventar de broderii care au circulat în Țările Române. Ea devine un instrument metodologic extrem de util pe de o parte pentru că restrânge la dimensiuni rezonabile pentru o cercetare doctorală materialul supus investigației.

Pe lângă acest avantaj metodologic, aerele și epitafele pot fi considerate operele de sinteză ale broderiei de tradiție bizantină, fiind, grație rolului lor primordial în cadrul ritualului, piesele cele mai prețioase, cel mai atent concepute și realizate și mai ales, cele mai vizibile în timpul liturghiei. Datorită acestei poziții privilegiate în ansamblul tezaurilor liturgice, ele erau de regulă comenzi princiare lucrate în cele mai prestigioase ateliere ale timpului. Aceste piese atât de reprezentative în cadrul cultului, dar și pentru promovarea donatorilor, erau concepute în egală măsură pentru a impresiona audiența, dar și pentru a documenta - prin volumul mare al inscripțiilor prezente pe aceste piese - un anumit moment din viața comunității sau a donatorului. Grație acestor inscripții generoase, ele pot fi considerate adevărate cronici, oficiale sau de familie, și mai mult decât atât un veritabil portofoliu artistic al brodeurilor sau al atelierelor de broderie ale vremii.

Grație acestei stricte funcționalități, iconografia lor se limitează la câteva scene care ilustrează tema sacrificiului lui Iisus, reprezentată printr-o serie restrânsă de scene, care balansează subtil mesajul simbolic cu cel narativ al temei, păstrând, în esență, o anumită liniaritate iconografică pe care celelalte categorii de broderii nu o pot oferi. Această

⁴ Este vorba despre câteva mici fragmente de broderie descoperite la jumătatea secolului trecut în situl arheologic de la Dinogetia, vezi: Ion Barnea, „Un fragment de broderie din secolele XI-XII de la Dinogetia-Garvăn”, SCIV, Anul XI (1964), nr. 3, p. 435-440; Ion Barnea, *Dinogetia*, ediția a II-a, Editura Meridiane, București, 1969, pp. 48-49; Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 7, cat. 1.

consecvența tematică a aereilor și epitafelor pune în evidență mult mai ușor chiar și cele mai mici abateri sau inovații iconografice sau tehnice, în spatele cărora se pot ascunde informații relevante despre dinamica și evoluția acestui fenomen artistic.

Teza pe care o propun va completa studiile mai vechi sau pe cele recente dedicate broderiilor de tradiție bizantină și va pune în circulație un prim inventar al aereilor și epitafelor produse sau păstrate în Țările Române între secolele XIV-XIX, în care vor figura și o serie de piese inedite, fiecare dintre ele beneficiind de descrieri tehnice și iconografice detaliate, precum și de o lecturare atentă a inscripțiilor, a căror transcriere și traducere a fost reevaluată de autor, împreună cu reputații specialiști în paleografie slavonă sau greacă, Ruxandra Lambru, Oana Iacubovschi și Mihai Țipău.

Pornind de la acest important instrument de lucru, cercetarea urmărește sistematizarea informațiilor referitoare la funcționalitatea istorică și iconografia acestor piese, la tipologia și conținutul inscripțiilor prezente pe aceste piese, precum și la contextul istoric al producerii sau descoperirii lor. Ne va preocupa în egală măsură relația dintre aceste broderii și pictura murală sau de icoane contemporană lor, astfel încât, în final, să putem identifica particularitățile locale ale modului de rezolvare artistică a temelor iconografice specifice aereilor și epitafelor și propune o serie de trăsături stilistice proprii broderiilor produse în spațiul românesc.

Voi introduce în discuție, acolo unde va fi cazul, și rezultatele investigațiilor fizico-chimice realizate pe parcursul acestei cercetări, grație colaborării cu Irina Petroviciu și Cristina Hașote, chimiști în cadrul Centrului Național de Cercetare și Investigații Fizico-Chimice din cadrul Muzeului Național de Istorie a României, precum și cu Silvana Vasilca, cercetător al Institutului de Fizică Atomică din București. Acest tip de investigații și, mai ales, rezultatele lor, permit evaluarea pieselor din colecțiile românești dintr-o nouă perspectivă metodologică, a materialității elementelor tehnice care le compun, cu beneficii directe în identificarea centrelor de producție și chiar al datării anumitor piese.

Nucleul tezei se concentrează, aşadar, pe cercetarea aprofundată a aerelor şi epitafelor din colecţia MNAR, iar acest studiu de caz va putea oferi instrumentele de lucru necesare extinderii cercetării asupra celorlalte categorii tipologice de broderii de tradiţie bizantină din Țările Române. Astfel, partea cea mai consistentă a lucrării conţine o descriere detaliată a celor 31 de piese ce compun această colecţie. Metoda aplicată pentru cercetarea aerelor şi epitafelor din colecţia MNAR explorează obiectul de patrimoniu dintr-o perspectivă complexă, vizând în egală măsură aspectul său estetic, tehnica de execuţie, mesajul iconografic, pe cel documentar oferit de inscripţii, dar mai ales, contextul istoric şi social în care au fost realizate aceste piese, ar putea fi extinsă şi asupra celorlalte categorii tipologice de textile şi broderii medievale.

Pentru a sublinia relevanţa acestui studiu de caz asupra fenomenului broderiei de tradiţie bizantină din România capitol 4 al lucrării este dedicat descrierii colecţiei de artă veche românească a Muzeului Naţional de Artă al României şi a istoriei ei în ultimii 150 de ani de la constituire. Acest muzeu este depozitarul celei mai bogate şi mai reprezentative colecţii de textile medievale şi premoderne din ţară, parte a colecţiei de artă veche românească, formată din piese descoperite pe parcursul secolului XIX în diferite mănăstiri din Moldova sau Țara Românească sau în timpul diferitelor campanii de cercetare arheologică a monumentelor medievale derulate pe parcursul secolului XX.

Valoarea excepţională a acestei colecţii constă în faptul că piesele care o compun sunt piese care au circulat pe teritoriul Țărilor Române în perioada medievală şi premodernă; piaţa de artă externă nu a constituit în niciun moment din lunga perioadă de constituire a colecţiei un bazin de colectare accesibil, nici măcar în privinţa celor câtorva achiziţii efectuate de muzeu în perioada comunistă, din zestrea stinselor familii aristocratice române sau a colecţionarilor locali. Acest aspect îi conferă în plus o considerabilă valoare de reprezentativitate pentru evoluţia acestui domeniu artistic în spaţiul românesc. Ea cuprinde ţesături, costume, dantele dar, mai ales, broderii de tradiţie bizantină, fiind cea mai valoroasă colecţie de acest tip din ţară.

Catalogul detaliat prezentat în capitolul 4 al lucrării oferă materialul în baza căruia s-a realizat analiza particularităţilor aerelor şi epitafelor utilizate sau produse în Țările Române în secolele XIV-XIX căreia îi va fi dedicat următorul capitol al lucrării. Acesta va viza în egală măsură problematica terminologiei istorice şi moderne a acestui capitol patrimonial, dar şi funcţionalitatea acestor piese liturgice de-a lungul veacurilor. Partea cea mai consistentă a acestui capitol este cea referitoare la iconografia acestor piese şi, mai ales,

la cheștiunea atelierelor de broderie de tradiție bizantină din Țările Române, aici fiind redată principalele idei și argumente cu ajutorul cărora încercăm să demonstrăm ipoteza că atelierelor de broderie locale erau ateliere aulice, patronate de doamnele Țărilor Române.

Această concluzie a cercetării noastre modifică percepția generală de până acum în ceea ce privește broderiile din Țările Române. Autorizată de vocea celei mai cunoscute specialiste din România care s-a dedicat studiului broderiilor anii '70 și care susține că:

„dacă este probabil că la Curțile domnești sau în marile centre urbane au putut funcționa ateliere de brodat, este sigur că marea majoritate au fost lucrate în mănăstiri”.⁵

Prin această teză, care a făcut școală în istoriografia românească a veacului trecut, s-a ajuns la situația bizară prin care locul de păstrare sau de descoperire a unor broderii să fie considerat sediul unui fost atelier de broderie. Multitudinea de mănăstiri sau colecții în care s-au păstrat sau cărora le-au fost dedicate la origine aceste broderii face complet neverosimilă o hartă atât de densă a atelierelor de broderie locale.

Față de această opinie încetățenită în ultimele decenii, în care acest domeniu artistic a fost lipsit de o cercetare riguroasă, considerăm că investigația noastră face un important pas înainte. Ea deschide calea unor abordări convergente, care pot releva noi argumente în favoarea ipotezei conform căreia broderia de tradiție bizantină din Țările Române a fost o artă aulică, patronată de Doamna țării și de marile boieroaice. Existența unor ateliere mănăstirești nu este exclusă nici ea din acest mediu artistic, unde oamenii de rugăciune erau curteni și invers, iar doamnele de cele mai multe ori își găseau refugiul după dispariția soților în palatele sau casele domnești aflate la adăpostul zidurilor mănăstirilor.

Cercetarea doctorală pe care o propun a fost motivată de un paradox. În ciuda faptului recunoscut și acceptat de mediul artistic internațional că multe dintre broderiile păstrate în colecțiile românești se disting în vastul ansamblu de broderii de tradiție bizantină prin particularități proprii, despre atelierelor locale de broderie sau despre artiștii care au activat în cadrul acestor ateliere nu se știe aproape nimic.

Investigația noastră a implementat un studiu de caz care s-a dovedit a fi extrem de eficient în surprinderea principalelor chei de acces în lumea broderiei de tradiție bizantină din Țările Române. Am supus analizei întreaga colecție de aere și epitafe din patrimoniul

⁵ Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 6.

MNAR, având în vedere relevanța acesteia la nivel național, fiind compusă din piese datate între secolele XIV și XIX, toate constituite într-o colecție publică încă de la jumătatea secolului XIX și provenind exclusiv din bazinul cultural românesc, medieval și premodern, moldovenesc și valah.

Analiza atentă a aerelor și epitafelor din colecția MNAR și plasarea lor în relație cu fenomenele culturale specifice epocii în care au fost create relevă și alte circumstanțe artistice care converg spre ideea că atelierele de broderie din Țările Române erau apanajul Doamnelor și al celorlalte femei nobile de la curte.

Cercetarea aerelor și epitafelor din colecția MNAR a pus în evidență un fenomen artistic similar în Moldova și Țara Românească. Dacă aici secolele XIV și începutul secolului XV sunt marcate de importuri din Serbia sau de la Constantinopol, de la sfârșitul acestui secol și mai ales în secolul XVI se observă articularea unei anumite unități stilistice a broderiilor păstrate. Urmărind în paralel datele iconografice ale pieselor, conținutul și tipologia inscripțiilor dar și relațiile cu pictura de icoane sau murală a epocii, pot fi configurate cu ușurință școlile locale de broderie.

Analogiilor stilistice, textuale și iconografice surprinse pe broderiile muntenești sau moldovenești într-un interval de timp atât de lung și acoperind o arie geografică foarte largă pentru vremea aceea nu este deloc surprinzătoare dacă avem în vedere faptul că ele au în comun faptul că sunt atribuite unor inițiative domnești. Toate aceste noi argumente susțin și ele ipoteza conform căreia arta broderiei din Țările Române este o artă aulică.

Analiza acestui ansamblu de broderii din patrimoniul MNAR, în care se regăsesc și piese atestate prin propriile inscripții că provin din ateliere vieneze (cat. 4.4.20, cat. 4.4.22, cat. 4.4.26), sau altele având evidente analogii stilistice cu ateliere grecești sau chiar constantinopolitane de secol XVII, precum și cele rusești de sfârșit de secol XVIII și început de secol XIX, permite evidențierea trăsăturilor proprii ale atelierelor locale.

Proporția covârșitoare de aere și epitafe provenite dintr-o inițiativă voievodală, coroborată cu celelalte informații extrase din contextul istoric și artistic al fiecărei epoci în parte, permite atribuirea acestor ateliere mediului aulic și, mai exact, anturajului doamnei sau femeilor nobile ale vremii.

Lucrarea conține și două anexe, prima redă un tabel sintetic al informațiilor esențiale despre fiecare piesă în parte (datere, titlu, atelier, inscripții, detalii iconografice etc.) iar cea de-a

doua pune în circulație, în traducere românească, primul articol dedicat broderiilor din colecția MNAR, publicat în 1874 de Alexandru Odobescu în limba rusă. Publicat într-un jurnal arheologic moscovit – A. I. Odobesco, „Vozduh s vâșitâm izobrajeniem položeniiia Spasitelea vo grob, pojertvovannâi 1601 g. v russkii Tihvinskii monastâr i naidennâi v Bystrițkom monastârea v Valahii”, Drevnosti, Trudî Moskovskago Arheologhigeskago Obșcestva, Tom 4, Moscova, 1874, p. 1-36 - articolul lui Odobescu este poate chiar cel mai vechi studiu dedicat broderiilor de tradiție bizantină și primul dedicat unor broderii din colecțiile românești. Deși autorul a depus în redacție o versiune în limba franceză a studiului, el a fost tradus și publicat în limba rusă, din acest motiv având o vizibilitate foarte mică în rândul specialiștilor și chiar al acelor care s-au ocupat de editarea postumă a operei autorului. Practic, până de curând, când au putut fi digitalizate colecțiile vechilor jurnale științifice, revista era aproape inaccesibilă și astfel, contribuția majoră a arheologului român la promovarea broderiilor bizantine a fost, în ciuda valorii sale excepționale, exclusă din dezbaterile științifice ale ultimilor 150 de ani.

Pentru că cercetarea pe care am propus-o nu putea ignora acest studiu fundamental pentru istoria artei broderiilor bizantine din colecțiile românești și nu numai, am reușit să obțin o traducere autorizată a textului, realizată de dl. Cristian Chircă, lector în cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității București, asupra căreia am operat diferite nuanțări editoriale și cu ajutorul căreia am putut să explorez bogatul material documentar oferit de acest studiu al lui Alexandru Odobescu. Constatând că studiul său a rămas unul de referință chiar și pentru cercetarea actuală, am considerat potrivit ca, prin această teză doctorală, să pot contribui la punerea în circulație a acestui text extraordinar de important pentru domeniul asupra căruia m-am aplecat.

BIBLIOGRAFIA

Abrevieri

ANR – Arhivele Naționale ale României

BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

DIR - Documente privind istoria României

DRH – Documenta Romaniae Historica

MARPR - Muzeul de Artă al Republicii Populare România

MARSR - Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România

MCIP – Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice

MMS – Mitropolia Moldovei și Sucevei

MNA – Muzeul Național de Antichități

MNAR – Muzeul Național de Artă al României

MNIR – Muzeul Național de Istorie a României

SCIA-AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei – Artă Plastică

RBK - Reallexikon zur byzantinischen Kunst

BIBLIOGRAFIE

Bakalova 2015: Elka Bakalova, „Un epitaf român în Serbia: donația lui Alexandru Lăpușneanu către Mănăstirea Înălțării Domnului din Miléshévo”, *Analele Putnei*, XI, nr. 1, 2015, p. 249-264

Ballian 2023: Αννα Μπαλλιαν, „’ΧΕΙΡ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΑΡΓΥΡΑΙΑΣ’: μια Φαναριώτισσα Δέσποινα ή η Δεσποινέτα αλλιώς”, *Αγγελος. Αφιέρωμα στη μνήμη του Άγγελου Δεληβορριά*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2023

Barnea 1964: Ion Barnea, „Un fragment de broderie din secolele XI-XII de la Dinogetia-Garvăn”, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, Anul XI (1964), nr. 3, p. 435-440

Barnea 1969: Ion Barnea, *Dinogetia*, ediția a II-a, Editura Meridiane, București, 1969

Beldiceanu 1887: N. Beldiceanu, „Epitaful aflat la Bunești”, *Buletinul Societății de Medici și Naturaliști din Iași*, I, 1887, 8, p. 267-273

Belting 2016: Hans Belting, „An Image and Its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium”, *DOP*, vol. 34/35 (1980), Washington, 1980-1981, p. 1-16

Biblia 2001: *Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură*, ed. arhiep. Bartolomeu Valeriu-Anania, București, 2001

Boettincher 1858: C. Boettincher, „Zu den Bildwerken der dreiseitigen Basis in Dresden”, *Archäologische Zeitung, Denkmaler und Forschungen*, Jahrgang XVI, No. 116, 117, August und September 1858, Berlin 1858, p. 197-206, pl. 116-117

Beza 1935: Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, București, 1935

Bianu 1886: Ioan Bianu, „Relațiune asupra călătoriei în Galiția făcută în vara anului 885”, *Analele Academiei Române*, 2, nr. 8 (1886), p. 24–25

Bobulescu 1934a: Constantin Bobulescu, „Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun”, *Revista Societății Bisericești din Chișinău*, 24 (1934), p. 65–74

Bobulescu 1934b: Constantin Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1934, p. 65–74.

- Bobulescu 1943: Pr. Constantin Bobulescu, *Inscripțiile bisericilor din orașul Iași culese de...*, vol. 1, București, 1943
- Bock 1859: Franz Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters: oder Entstehung und Entwicklung der kirchlichen Ornate und Paramente in Rücksicht auf Stoff, Gewebe, Farbe, Zeichnung, Schnitt und rituelle Bedeutung nachgewiesen und durch zahlreiche Abbildungen erlantert*, Tom I, Bonn, MDCCCLIX
- Boycheva 2003: Yuliana Boycheva, „L'aer dans la liturgie orthodoxe et son iconographie du XIIIe siècle jusque l'art post-byzantin”, *Cahiers archéologiques. Fin de l'Antiquité et Moyen Age*, 51 (2003-2004), p. 169-194
- Boycheva 2005: Juliana Bojčeva, „L'épithaphios du despote de Ioannina Esaou Bouondelmonti et de son épouse Eudokia Balšić à Blagoevgrad”, *Deltion tis Christianikis archeologikis heterias*, tom 26, Atena, 2005, p. 273-282
- Boycheva 2017: Yuliana Boycheva, „The Functions and Iconography of the Aer-Epithaphios: Byzantine Aeres-Epithaphioi of the 14th–15th Century Preserved in Bulgaria”, *Medieval Bulgarian Art and Letters in a Byzantine Context*, edited by Elka Bakalova, Margaret Dimitrova and M.A. Johnson, American research Center, Sofia, 2017, p. 192-222.
- Braniște 1993: Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, București, 1993
- Braniște 2016: Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, 2016
- Braun 1907: Joseph Braun, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient; nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Breisgau, 1907
- Louis Brehier, *La sculpture et les arts mineurs byzantines*, Paris, 1936
- Brun 1902: Jules Brun, *L'Art religieux au Musée de Bucarest*, Imprimerie E. S. Cerbu, Bucarest, 1902
- Călători 1976: *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976
- Câdea 1979: Virgil Câdea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979

- Cegăneanu 1911: Spiridon P. Cegăneanu, *Obiecte bisericești studiate și descrise de...*, Muzeul Național de Antichități. Secțiunea Ecleziastică, București, 1911
- Cernătescu 2021a: Cătălin Cernătescu, „Prohodul Domnului – perspective istorice și muzicologice (I)”, *Muzica*, Serie nouă, Anul XXXII, nr. 1, 2021, p. 57-78
- Cernătescu 2021b: Cătălin Cernătescu, „Prohodul Domnului – perspective istorice și muzicologice (II)”, *Muzica*, Serie nouă, Anul XXXII, nr. 2, 2021, p. 45-94
- Cernea 2014: Emanuela Cernea, „Date noi în legătură cu necropola brâncovenească de la Biserica Sf. Gheorghe Nouă în București”, *Istoria orașului București. 5. Mărturii brâncovenești*, București, 2014, p. 434-465
- Cernea, Damian 2019: Emanuela Cernea, Iuliana Damian, „La broderie de tradition byzantine en Roumanie (XIVe - XVIIe siècle), Jannic Durand (ed.), *Broderies de tradition byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, Musée du Louvre, Paris, 2019, p. 20-25
- Cernea 2020: Emanuela Cernea, „The Epitaphios of Cozia Monastery”, Mapping Eastern Europe, eds. M. A. Rossi and A. I. Sullivan, accessed novembre 13, 2020, <https://mappingeasterneurope.princeton.edu>.
- Cernea 2021: Emanuela Cernea, „De la Bunești la București. Epitaful uitat al lui Ștefan Tomșa II și istoria „fragilă” a țeșăturilor de cult pictate”, *Analele Putnei*, XVII, nr. 2, Centrul de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna, 2021, p. 135-153 Ćurčić
- Conomos 1974: Dimitri I. Conomos, *Byzantine Trisagia and Cheroubika of the Fourteenth and Fifteenth centuries. A Study of Late Byzantine Liturgical Chant*, Thessaloniki, 1974
- Crețulescu 1909: Narcis Crețulescu, „Inscripțiile sfintei Mănăstiri Secu”, *Arhiva*, Iași, 1909, p. 233-239
- Ćurčić 1991: Slobodan Ćurčić, „Late Byzantine Loca Sancta? Some Questions Regarding the Form and Function of Epitaphioi”, *The Twilight of Byzantium: Aspects of Cultural and Religious History in the Late Byzantine Empire*, ed: Slobodan Ćurčić și Doula Mourike, Princeton University Press, Princeton, 1991, p. 251-261

- Damian 2015: Oana Damian, „Imagini dintr-o expoziție. Muzeul Național de Antichități. O excursiune arheologică”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, nr. 66, TOM 1-2, 2015, p. 129-135
- Dan 1905: Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București 1905
- Dan 1923: Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București 1923
- De Linas 1868: Charles De Linas, *L'Histoire du Travail à l'Exposition universelle de 1867, Paris, 1867*
- Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1910
- Durand et al. 2019: Jannic Durand (ed.), *Broderies de tradition byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, Musée du Louvre, Paris, 2019
- DIR 1956: *Documente privind istoria României*, Introducere, Vol. 1, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956
- Drăghiceanu 1913: Virgil Drăghiceanu, *Catalogul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, Atelierele Socec & Comp., 1913
- Drăghiceanu 1929: Virgil Drăghiceanu, „Un epitaf al Mitropolitului Ștefan din anul 1652”, în *BCMI*, fasc. 59, ianuarie-martie București, 1929
- Drăguț, Florea 1982: Vasile Drăguț și Vasile Florea, *Arta românească*, vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1982
- Du Cange 1688: Charles du Fresne sieur du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis...*, Tomus Primus, Lugduni (Lyon), 1688
- Jean Ebersolt, *Les arts somptuaires du Byzance*, Paris, 1923
- Feodorov 2014: Ioana Feodorov (trad.), *Paul din Alep. Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, Editura Academiei Române București și Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2014, p. 262
- Fortescue 1916: Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, Londra, 1916

- Ghica-Budești 1937: N. Ghica-Budești, „Artele bizantine și romane”, în *BCMI*, fasc. 94, octombrie-decembrie, București, 1937
- Gibescu 1907: George Gibescu, *Istoricul Mitropoliei Ungrovlahiei și Mitropoliei Țării Românești*, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1907
- Gjorgjiev, Sarakinski 2019: Vančo Gjorgjiev, Vojislav Sarakinski, „The many nationalities of Hristofor Žefarović”, *Analele Universitatii Ovidius Constanta. Seria Istorie*, Vol. 16/2019, p. 5-17
- Giurescu 1960: Dinu C. Giurescu, „Contribuții la studiul broderiilor de la Trei Ierarhi”, *MMS*, XXXVI, 1960, 3-4, p. 215-238
- Gorovei 1971: Ștefan S. Gorovei, „Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa”, în *Revista Arhivelor*, XLVIII, 1971, 3, p. 375-390
- Gorovei 2019: Ștefan Gorovei, „Genealogie dinastică și antroponimie istorică: doamnele lui Ștefan Tomșa al II-lea”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXXVII/2019, p. 87-134
- Gurdus 1969: Luba Gurdus, „The newly discovered epitaphios designed by Christopher Zefarovic”, *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club*, Volume 52, 1969, nr. 1&2, p. 3-26
- Hatzimihali 1956: Angeliki Hatzimihali, „Ta hrysoklavarika-syrmateina-syrmakesika kentimata”, *Melanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, Atena, 1956, p. 1-36.
- Iacob 2010: Aurel Iacob, *Țara Moldovei în vremea lui Ștefan Tomșa al II-lea*, Editura Istros, Brăila, 2010
- Iftimi 2015: Sorin Iftimi, *Doamnele și domnițele în istoria românilor: curtea doamnei în Moldova și Țara Românească*, Brăila, 2015
- Inscripțiile 1965: *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București, vol. I (1395-1800)*, Alexandru Elian (coordonator), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, Editura Academiei RSR, București, 1965
- Iorga 1907: Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1907

- Iorga 1910: Nicolae Iorga, „Ștefan cel Mare și Mănăstirea Neamțului”, în *BCMI*, Anul III, 1910, p. 97-106
- Iorga 1915: N. Iorga, „Tapițeriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu”, *BCMI*, VIII, 32, 1915, p. 145-153
- Iorga, Balș 1922: Nicolae Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, E. de Boccard, Paris, 1922
- Iorga 1933: Nicolae Iorga, „Les arts mineurs en Roumanie. Seconde Partie”, *BCMI*, F. 78, 1933, p. 135-156
- Iorga 1934-1936: Nicolae Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I-II, Editura Imprimeriilor Statului, București, 1934-1936
- Istoria 1968-1970: *Istoria Artelor Plastice în România* (George Oprescu coordonator), vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1968-1970
- Ivireanul 2011: Sfântul Antim Ivireanu, *Scrieri*, ed. arhim. Mihail Stanciu și acad. Gabriel Ștrempel, Editura Basilica, București, 2011
- Ivy 1992: Jill Ivy, *Embroideries at Durham Cathedral*, Durham, 1992
- Johnstone 1964: Pauline Johnstone, „Church embroidery in Romania”, *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, tome 1, nr. 1, 1964
- Johnstone 1967: Pauline Johnstone, *The Byzantine Tradition in Church Embroidery*, Londra, Alec Tiranti, 1967
- Karidis 2023: Christos Ch. Karidis, *Epitafioi tou Agiou Orous. Istoria, Fysikochimikes Analyseis & Diatirisi*, Atena, 2023
- Kondakov (1902): Nikodim P. Kondakov, *Pamiatniki kristianskogo iskusstva na Afone*, Saint Petersburg: Imperatorskoi Akademii Nauk, 1902
- Korre-Zografou 1985: Katerina Korre-Zografou, *Metabyzantini-Neoelleniki ekklesiastiki hrisokentitiki*, Atena, 1985
- Lăzărescu 1958: Emil Lăzărescu, „În jurul datării a două vechi broderii”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, nr. 2, București, 1958

Lăzărescu 2006: Anca Lăzărescu (coordonator), *Capodopere din Evul Mediu Românesc în Muzeul Național de Artă al României*, Alcor Edimpex, București, 2006

Marian 1887: Simion Florea Marian, „Câteva inscripții și documente din Bucovina”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, Seria II, tom VII, București, 1887

Mayasova 1991: Natalia Andreevna Mayasova, *Medieval Pictorial Embroidery: Byzantium, Balkans, Russia; Catalogue of the Exhibition*, Moscova, 1991

Melchisedec 1883: Episcopul Melchisedec, „O vizită la câteva biserici și mănăstiri din Bucovina”, *Revista pentru Istorie, Arheologie, Filologie*, I, nr. 1-2, 1883

Melchisedec 1884: Episcopul Melchisedec, *Viața și Scrierile lui Grigorie Țamblac*, București, Tipografia Academiei Române, 1884

Melchisedec 1885: Melchisedec, episcopul Romanului, *Notițe istorice și archeologice adunate de pe la 48 de monastiri și Biserici antice din Moldova*, Tipografia cărților bisericești, București, 1885

Melchisedec 2010: PS Acad. Melchisedec Ștefănescu, *Viața și Scrierile lui Grigorie Țamblac*, ed. Dprin Octavian picioruș, București, 2010

Michel 1852: Francisque-Michel, *Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie, d'or et d'argent et autres tissus précieux en Occident, principalement en France, pendant le Moyen Age*, 2 vol., Paris, 1852-1854

Millet 1916: Gabriel Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles, d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du mont Athos*, Paris, 1916

Millet 1947: Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Presses Universitaires de France, Paris, 1947

Millet 1960: Gabriel Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du mont Athos*, Deuxième édition, Paris, 1960

- Musicescu, Lăzărescu 1956: Maria Ana Musicescu, Emil Lăzărescu, „Colecția de artă veche românească”, în *Arta plastică*, București, nr. 5, 1956
- Musicescu 1959: Maria Ana Musicescu, „Un epitaf de la Miron Barnovski”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, București, nr. 2, 1959
- Musicescu 1962: Maria Ana Musicescu, „Portretul laic brodat în arta medievală românească”, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, an IX(1962), nr 1, p. 45-78
- Musicescu 1964: Maria Ana Musicescu, „La broderie roumaine au moyen-âge”, *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, tome 1, nr. 1, 1964
- Musicescu 1969: Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, Editura Meridiane, București, 1969
- Musicescu 1972: Maria Ana Musicescu, „Étapes du langage pictural au XVIe – XVIIIe siècle. Réflexion sur la relation entre la forme artistique et l'œuvre témoin”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, București, nr. 2, 1972
- Musicescu, Dobjanschi 1985: Maria Ana Musicescu, Ana Dobjanschi, *Broderia veche românească*, Editura Meridiane, București, 1985
- MARSR 1980: *2050 de ani. Comori de artă românească*, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, București, 1980
- Năsturel 1957: Petre Ș. Năsturel, „Străvechile odoare înapoiate de U.R.S.S”. în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, nr. 10-12, 1957
- Năsturel 1961: Petre Ș. Năsturel, „Cercetări asupra unor broderii din Țara Românească și Moldova (veacurile XV-XVIII)”, *SCIA*, Anul VIII (1961), nr. 2, p. 475-483
- Nicolae, Cernea 2021: Eugen Nicolae, Emanuela Cernea, „Medalii privind participarea României la expoziția universală de la Paris din 1867 din colecțiile Muzeului Național de Antichități (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan””, *Sub semnul datoriei și al împlinirii. Studia in honorem Dorina N. Rusu*, Editura Academiei Române, București, 2021, p. 333-360

Nicolaescu 1940: Șt. Nicolaescu – „Cel mai vechiu și mai frumos epitaf, din anul 1396, al mănăstirii Cozia”, *Arhiva Românească*, tomul IV, București, Cartea Românească S.A., 1940

Nicolescu 1968: Corina Nicolescu, „Epitaful lui Siluan și începuturile broderiei moldovenești”, în *Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Artă, București, februarie, 1968*

Nicolescu1973: Corina Nicolescu, „Broderiile din Moldova. Aere și epitafe”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 1-2, 1973

Odobescu 1860: [Alexandru Odobescu], *Relație despre anticuitățile ce se află în mănăstirile din disctrictele Argeșul și Vâlcea, prezentată onoratului Minister al Cultelor și al Instrucțiunii Publice din Țara Românească de A.I. Odobescu, comisar însărcinat cu această cercetare în anul 1860, iunie și iulie*. Partea a IV-a. Mănăstirea Bistrița și schiturile ei. BAR, mss. rom. 3265

Odobescu 1874: A. I. Odobesco „Vozduh s vâșitâm izobrajeniem položenii Spasitelea vo grob, poiertvovannâi 1601 g. v russkii Tihvinskii monastâr i naidennâi v Bystrițkom monastârea v Valahii”, *Drevnosti Trudî Moskovskago Arheologhigeskago Obșcestva*, Tom 4, Moscova, 1874, p. 1-36.

Odobescu 1915: Alexandru Odobescu, *Episcopia de Argeș în Convorbiri Literare*, an XLIX (1915)

Odobescu 1967: Alexandru Odobescu, *Opere. II. Scrieri din anii 1861-1870. Antume. Postume. Anexe. Variante. Note*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967

Olimpiou 2009: Nikolaos Olimpiou, *Iera Keimilia tou Panagiou Tafou*, Atena, 2009

Pallas 1965: Demetrios I. Pallas, *Die Passion und Bestattung Christi in Byzanz. Der Ritus - das Bild*, Munchen, 1965

Pallas 1995: Demetrios I. Pallas. „Der Epitaphios”, *RBK*, Vol. 5, Stuttgart, 1995, 802

Papastavrou 2002: Helen Papastavrou, „Gold-Embroidered Ecclesiastical Textiles”, *Post-Byzantium: The Greek Renaissance, 15th- 18th Century Treasures from the Byzantine & Christian Museum*, Athens, 2002

Papastavrou, Filiou 2019: Elena Papastavrou et Daphni Filiou, „De Constantinople à Vienne: À propos de différentes écoles de broderie de tradition religieuse orthodoxe grecque (XVIIe-XVIIIe siècles)”, *Cahiers balkaniques. L'évolution de la broderie de tradition byzantine en Méditerranée orientale et dans le monde slave (1200-1800)*, No. 48, Presses de l'Inalco, Paris, 2021, p. 185-214

Pătrășcanu 2017a: Lucreția Pătrășcanu, „Epitaful Sfântului Antim Ivireanul și Biserica Episcopală de la Curtea de Argeș”, în *Catedrala de la Curtea de Argeș. Quincentenar. Crestomație de studii și documente*, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, Curtea de Argeș, 2017, p. 73-79

Pătrășcanu 2017b: Lucreția Pătrășcanu, „Epitaful Sfântului Antim Ivireanul”, *Lumina Lumii*, An XXVI, nr. 26, Râmnicu-Vâlcea, 2017, p. 173-183

Pennington 1985: Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medieval / Music in Medieval Moldavia*, Editura Muzicală, București, 1985

Penteleiciuc, Ionescu, Kiss-Grigorescu 1975: Doina Penteleiciuc, Stela Ionescu, Maria Kiss-Griorescu, *Repertoriul graficii românești din secolul al XIX-lea (Desen, Acuarelă, Pastel, Gravură)*, S - Z, vol. II, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, București, 1975

Petrescu 1911 : Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamțu și Secu*, București, Atelierele Socec, 1911

Petroviciu *et al.* 2024: Irina Petroviciu, Emanuela Cernea, Iolanda Turcu, Silvana Vasilca, Ina Vanden Berghe, „Natural Dyes in Embroideries of Byzantine Tradition, the Collection of Embroidered Aëres and Epitaphioi in the National Museum of Art of Romania, *Heritage* 2024, 7, p. 3248–3275, <https://doi.org/10.3390/heritage7060153>

Phillips 2021: Amanda Phillips, *Ottoman Textiles between the Mediterranean and the Indian Ocean*, University of California Press, Oakland, 2021

Popa 1962: Radu Popa, *Mogoșoaia. Palatul și Muzeul de artă brâncovenească*, București, Editura Meridiane, 1962

Porcescu 1966: Scarlat Porcescu, „Două lucrări de artă din prima jumătate a secolului XVII”, în *MMS*, 1966, 3-4, p. 238-240

Pugin 1868: Augustus Welby Pugin, *Glossary of Ecclesiastical Ornament and Costume*, Londra, 1868

Rădulescu *et al.* 1964: Andrei Rădulescu *et al.*, *Îndreptarea Legii*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București 1964

Réau 1946: Louis Réau, *L'art roumain*, Larousse, Paris, 1946

Repertoriul 1958: *Repertoriul Monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, M. Berza (coord.), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958

Roșu 2023: Preot dr. Vlăduț-Iulian Roșu, *Antimisul. Origine, istorie, sfințire*, Basilica, București, 2023

Salaville 1938: Sévérien Salaville, *An Introduction to the Study of Eastern Liturgies*, Londra, 1938

Schilb 2009: Henry Schilb, *Byzantine identity and its patrons: embroidered aëres and epitaphioi of the Palaiologan and post-Byzantine periods*, PhD diss., Indiana University, Bloomington, 2009, <https://vdoc.pub/download/byzantine-identity-and-its-patrons-embroidered-aeres-and-epitaphioi-of-the-palaiologan-and-post-byzantine-periods-2v46jlhpsgpg>

Schilb 2014: Henry David Schilb, „The Epitaphioi of Stephen the Great,” in *Dressing the Part: Textiles as Propaganda in the Middle Ages*, edited by Kate Dimitrova and Margaret Goehring, Brepols, 2014, p. 53–63.

Schilb 2015: Henry David Schilb, „Singing, Shouting, Crying, and Saying: Embroidered Veils and the Sounds of the Byzantine Rite” *Resounding Images*, edited by Susan Boynton and Diane Reilly, Brepols, 2015, p. 167–187.

Schilb 2020: Henry David Schilb, „The Byzantine Tradition in Wallachian and Moldavian Embroideries”, în *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages*, Brill, Leiden / Boston 2020, p. 232-247

Schilb 2021: Henry David Schilb, „Byzance après Byzance’ and ‘Post-Byzantine’ Art from the Late Fifteenth Century through the Eighteenth Century,” *The Oxford Handbook of Byzantine Art and Architecture*, edited by Ellen C. Schwartz, Oxford University Press, 2021, p. 255–269

Schuette, Christensen 1964: Marie Schuette, Sigrid Müller-Christensen, *The Art of Embroidery*, London 1964

Ševčenko, 2016: Nancy P. Ševčenko, „The Service of the Virgin’s Lament Revisited”, *The Cult of the Mother of God in Byzantium. Text and Images*, editori Leslie Brubaker și Mary B. Cunningham, Editura Routledge, New York, 2016, p. 247-262

Shalina 2021: Irina Shalina, „Dve plaštaniți XVII v. iz Uspenskogo sobora Tihvinskogo monastăria”, *Drevnaia Rus. Voprosi medievistiki*, no. 1(83), Moskva 2021, p. 171-185

Slăvuică 2006: Oana Slăvuică, „Epitafe din secolele XVIII-XIX aparținând colecției Muzeului Național de Artă al României”, *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XXXIV, Deva, 2006, p. 707-718

Sokołowski 1899: Marian Sokołowski, *Studia i szkice z dziejow, sztuki i ciwilizacji*, Tom I, Cracovia, 1899

Stoicescu 1974: Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974

Stojanovic 1961: Dobrila Stojanovic, „Embroideries of Hristofor Zefarovic”, *Hristofor Zefarovic*, Galeria Matice Novi Sad, 1961

Sullivan 2021: Alice Isabella Sullivan, „Byzantine Artistic Traditions in Moldavian Church Embroideries”, [*Cahiers balkaniques. L'évolution de la broderie de tradition byzantine en Méditerranée orientale et dans le monde slave \(1200-1800\)*, No. 48, Presses de l'Inalco, Paris, 2021](#), p. 125-162

Ștefănescu 1928 : I. D. Ștefănescu, *L'Évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au xixe siècle*, Paris, 1928.

Ștefănescu 1931: I.D. Ștefănescu, „Monuments d’art chrétien trouvés en Roumanie”, *Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines*, Tome VI, Bruxelles, 1931, p. 571-612

Ștefănescu 1944: I.D. Ștefănescu, „Autels, tissus et broderies liturgiques”, *Analecta*, 2, 1944, p. 105-129

- Ștefănescu 1964: I.D. Ștefănescu, „Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a sec. XV”. Istorie, iconografie, tehnică”, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964
- Ștefulescu 1903: Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. II, București, Atelier grafic I.V. Socec, 1903
- Taft 1975: Robert F. Taft, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and Other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, Roma, 1975
- Tezaurul 1958: *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, Editura Academiei RPR, 1958
- Theohari 1963: Maria Theohari, „Ypografai kentiton epi amfion tou Atho”, *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, Atena, 1963, p. 496-503
- Theohari 1970: Maria Theohari, „O epitafios tou Panagiou Tafou”, *Anstypos ek tis Theologias*, Atena, 1970, p. 5-14
- Theohari 1986: Maria Theohari, *Ekklesiastika hrisokentita*, Atena, 1986
- Tocilescu 1900: Gr. G. Tocilescu, Manual de istoria Românilor pentru școalele secundare de ambe-sexe, București, 1900
- Tocilescu 1906: Grigore G. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, Imprimeria Statului, 1906
- Toutos 2020: Nikolaos Toutos, *Kentittoi epitafioi Aghiou Orous (14os-16os ai.)*, Tessaloniki 2020
- Turdeanu 1939: Emil Turdeanu, „Din vechile schimburi dintre Români și Jugoslavi”, în *Cercetări literare*, III, București, 1939, p. 141-218
- Turdeanu 1940: Emil Turdeanu, „La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioi moldaves au XVe et XVIe siècles”, în *Cercetări literare*, București, 1940
- Vătășianu 1945: Virgilio Vătășianu, *L'arte bizantini in Romania. I ricami liturgici*, Edizioni Remo Sandron, Roma, 1945

Vătășianu 1959: Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, Editura Academiei RPR, 1959

Vei-Hatzidaki 1953: Eugenia Vei-Hatzidaki, *Ekklesiastika kentimata*, Muzeul Benaki, Atena, 1953

Velculescu 2016: Cătălina Velculescu, „Scoică, fulger și mărgăritar”, *Lumina Lumii*, XXV, nr, 25, Râmnicu-Vâlcea, 2016, p. 172

Vlachopoulou 2014: Eleni Vlachopoulou, „Viennese Gold Embroideries from the Olympiotissa of Ellassona”, *Acta Musei Apulensis. Apulum*, LI, series Historia & Patrimonium, 2014, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, Romania, p. 335-353

Voinescu, Musicescu 1958: Teodora Voinescu și Maria Musicescu, „Broderii și Țesături”, *Repertoriul monumentelor și operelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei RPR, București, p. 277-284

West 2013: Krista West, *The Garments of Salvation: Orthodox Christian Liturgical Vesture*, New York, 2013

Woodfin 2004: Warren Woodfin, „Liturgical Textiles,” *Byzantium: Faith and Power (1261–1557)*, ed. Helen C. Evans, New York, 2004, p. 295-298

Woodfin 2008: Warren Woodfin, „Presents Given and Presence Subverted: The Cunegunda Chormantel in Bamberg and the Ideology of Byzantine Textiles,” *Gesta* 47 (2008), p. 33–

Woodfin 2012: Warren T. Woodfin, *The Embodied Icon: Liturgical Vestments and Sacramental Power in Byzantium*, Oxford University Press, Oxford, 2012

Woodfin 2021: Warren T. Woodfin, „Textile Media”, *The Oxford Handbook of Byzantine Art and Architecture*, edited by Ellen C. Schwartz, Oxford University Press, 2021, p. 593–607

Zamphirolu 1879: G. Al. Zamphirolu, *Școală pentru lucrul de mână, după marele tractat Gheorghens și Cassa Sajou. Preră arangiată după programul învățământului public de fete pentru C.III și IV*, seria a II-a, Editura Librăriei Grigorie Luis, București, 1879

Zographou-Korre 1985: Katerina Zographou-Korre, *Metavyzantine-neoellenike ekklesiastike chrysokentetike*, Athens, 1985

EXPOZIȚII

Athènes, 1964: *L'Art Byzantin, art européen. Neuvième exposition sous l'égide du Conseil de l'Europe*, Athènes, Palais de Zappeion, 1964

Atena 2001-2002: *Byzantine Hours Works and Days in Byzantium. Byzantium an oecumenical Empire*, Kapon Editions, Atena 2002

Berlin 1977: *Mittelalterliche Kunst aus Rumänien*, Der Staatlichen Museen zu Berlin, 1977, p. 22, cat. 35

Bruxelles 1972: *Exposition d'art roumain ancien*, Bruxelles, 1972

București 1956: *Catalogul expoziției de argintărie, broderie și țesături din Țara Românească, Secolele XVI-XVIII*, Muzeul de Artă al R.P.R., București, 1956

București 1971: Ion Barnea, Octavian Iliescu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1971

București 1980: *2050 de ani. Comori de artă românească*, Muzeul de artă al R.S.R., București, 1980

București 1992: *De la Matei Basarab la Constantin Brâncoveanu. Arta secolului al XVII-lea*, Muzeul Național de Artă al României, București, 1992

București 1999: *Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*, Muzeul Național de Artă al României, București, 1999

București 2001: Aurora Bulacu, Ana Dobjanschi, Anca Lăzărescu, Ioana Iancovescu, Doina Emilia Mândru, Dana Mihai, Anca Păunescu, Gabriela Roșioru, Marina Ileana Sabados, Ion Stângă, Carmen Tănăsioiu, Liana Tugearu, *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, Muzeul Național de Artă al României, București, 2001

București 2008: Ana Dobjanschi (coordonator), *Ghidul Galeriei de Artă Veche Românească* (ed. a II-a revăzută și adăugită), București, 2008

București 2015: Emanuela Cernea, Lucreția Pătrășcanu, *Colecția de Artă Veche Românească 150+*, Muzeul Național de Artă al României, București, 2015 (Catalog în curs de apariție).

Geneva 1925: *L'Art du Peuple Roumain*, Musée Rath, Geneva, 1925

Edinburgh – Cardiff – Londra 1965–1966: *Romanian Art Treasures, Fifteenth to eighteenth centuries*, The Royal Scottish Museum, Edinburgh, The National Museum of Wales, Cardiff, The Arts Council Gallery, Londra, Shenvall Press, 1965-1966

Köln 1978–1979: *Die Parler und der schöne Stil 1350 -1400*, vol. I-II, Schnütgen-Museum in der Kunsthalle, Köln, 1978-1979

Moscova 2007: *Europe Russia Europe*, State Tretyakov Gallery, Moscova, 2007

Neuchâtel 1968 – 1969: *Roumanie Trésors d'Art*, Musée d'Ethnographie de Neuchâtel, 1968 - 1969

Paris [1867]: *Commission princière de la Roumanie à l'Exposition universelle de Paris, en 1867. Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale industrielle et commerciale suivie du Catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'Exposition universelle de Paris, en 1867 et d'une notice sur l'histoire du travail dans ce pays*, Paris, Librairie A. Frank, 1868

Paris 1900: *La Roumanie à l'Exposition de 1900. Catalogue des exposants*, Imprimeries Lemercier, Paris, 1900

Paris 1925: *Expositin d'Art Roumain Ancien & Moderne*, Musée du Jeu de Paume, Paris, 1925

Paris 1970: *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Petit Palais, Paris, 1970

Paris 2019: *Broderies de tradition byzantine en Roumanie XVI-XVIIe siècle. Autour de l'étendard d'Etienne le Grand*, Musée du Louvre, Paris, 2019

Patmos 1988: *Patmos. Treasures of The Monastery*, General Editor Athanasios D. Kominis, Ekodike, Athenon S.A., 1988

Salonic 1990: *Sinai. Treasures of The Monastery of Saint Catherine*, General Editor Athanasios D. Kominis, Ekodike Athenon, 1990

Stuttgart 1966: *Rumänische Kunstschatze des 15.bis 18. Jahrhunderts*, Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart, 1966

Trieste 1999–2000: *Cristiani d'Oriente, spiritualita, arte e potere nell Europa post bizantina*, Castello di Miramari, Treste, 1999-2000, Electa, Milano, 1999

Utrecht 1994: Ana Dobjanschi, Ioana Iancovescu, Anca Lăzărescu, Gabriela Roşioru, Liana Tugearu, *Byzantijnse Kunst uit Roemenie*, Museum Catharijneconvent, Utrecht, 1994